

Жолчиев С.Т.

**КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮГҮНҮН 1941 – 1990-ЖЫЛДАРДАГЫ СОТ
ТУТУМУНУН ТҮЗҮЛҮШҮ ЖАНА ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ**

Жолчиев С.Т.

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ КЫРГЫЗСКОЙ
ГОСУДАРСТВЕННОСТИ 1941-1990 ГОДЫ**

S.T. Zholchiev

THE JUDICIAL SYSTEM OF THE KYRGYZ STATEHOOD 1941-1990 YEARS

УДК: 347.23-56

Бул макалада Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн 1941–1990-жылдардагы сот тутумунун ишмердүүлүгү жана түзүлүшү жөнүндө каралган.

Негизги сөздөр: *сот системасы, бийлик, ишмердүүлүк, түзүлүш, мыйзам.*

В статье рассматривается структура и деятельность судебной системы Кыргызской государственности 1941–1990 гг.

Ключевые слова: *судебная система, власть, деятельность, структура, закон.*

This article describes the structure and the activities of the judicial system of the Kyrgyz Statehood, 1941-1990 year.

Key words: *the judiciary power, activity, structure of the act.*

1941-жылга чейин Кыргыз Республикасы Фрунзе, Талас, Ысык-Көл, Тянь-Шань, Ош, Жалал-Абат облустарынан туруп, республикада 6 облустук сот иштеген.

Ошол убактагы Облустук сот төрагадан, анын орун басарынан, сот мүчөлөрүнөн, 1-инстанциядагы сот иштерине катышууга чакырылган эл арачыларынан турган.

Облустук сот 1-инстанция катары контрреволюциялык жана мамлекеттик башкарууга каршы болгон өзгөчө коркунучтуу, белгилүү өлчөмдөгү социалисттик мүлктү тоноо, өзгөчө маанилүү кызматтык жана чарбалык кылмыш иштери, ошондой эле мыйзамда белгиленген айрым жарандык иштерди карашкан.

Облустук соттун курамында облустук сотко караштуу кылмыш жана жарандык иштерин 1-инстанциядагы соту катары караган соттук коллегиялар иштеген, ошондой эле элдик соттордун чечимдерине, өкүмдөрүнө карата берилген арыздарды, даттанууларды, каршылыктарды кассация тартибинде карашкан.

Иштерди кароодо облустук сот Жогорку Сотунун жазык жана жарандык иштер боюнча соттук коллегияларынын иш кароо тартиптерин жетекчиликке алып, бирок элдик соттордун мыйзамдуу күчүнө кирген чечимдерин, өкүмдөрүн көзөмөл тартибинде жокко чыгарып же өзгөртүүгө укуксуз болгон.

Ошентип, облустук сот 2-инстанциядагы сот катары аймактагы эл сотторуна салыштырмалуу жогору турган орган болуп саналган. Ал эл сотунун

иш өндүрүшүнөн ар кандай жарандык жана кылмыш иштерин алып салууга жана өзүнүн биринчи инстанциядагы маанилүү ишин кароого укуктуу болгон.

Облустук соттун кабыл алынган өкүмдөрү менен чыгарган чечимдерин Кыргыз ССРинин Жогорку Соту гана кассациялык тартипте карай алган.¹

1936-жылдагы Конституциясында Кыргыз ССРинде сот адилеттигин СССРдин Жогорку Кеңешинин токтому менен түзүлгөн төмөнкү атайын соттордун ишке ашыруусу каралган:

- аскер трибуналдары;
- темир жол унаалык тилкелик соту;
- СССРдин сот тутумуна кирген жана бардык сотторго жалпы материалдык жана процессуалдык укуктун негизинде иш алып барган унаалык тилкелик соту.

Кыргыз ССРинин райондук (шаардык) эл сотунун судьялык жана эл арачылар кызматы шайлануучу жана элдин астында жооп берүүчү болгон.

Кыргыз ССРинин сот өндүрүшү кыргыз тилинде жүргүзүлүп, ал эми айрым орус жана өзбек калкы басымдуу жашаган аймактарда сот иши алардын тилдеринде, ал эми тил билбеген калган улуттардын өкүлдөрүн иштин ичиндеги материалдары менен тааныштырууну котормочу аркылуу жүргүзүп, ал эми сот отурумунда алар өз эне тилдеринде чыгып сүйлөөгө укуктуу болушкан.

1938-жылы «Кыргыз ССРинин Юстициясынын эл комиссариаты жөнүндөгү» жобосу бекитилген. Ага ылайык Элкомюстка сот мекемелеринин ишмердүүлүгүнө жетекчилик кылуу жана уюштуруу милдети бекитилген.²

Элкомюсттун облустук башкармалыгы соттордун секторунан, кадрлар бөлүмүнөн, каржы-чарбалык сектордон жана секретариаттан турган.

Улуу Ата Мекендик согуш учурунда республика аны менен бирге соттук тутум оор мезгилди башынан өткөрдү. Ал мезгилиндеги кайра куруу тартиптерин аныктаган алгачкы актылар болуп,

¹ www.jogorku.sot.kg/ky/jogorky - sot/jogorky sot/taryh. sot/taryh. Жогорку сотунун тарыхы КРнын Жогорку соту.

² Тургунбеков Р. Становление и развитие суверенного государства киргизского народа. Фрунзе, 1969 г.

«Аскердик абал жөнүндө», «Жер-жерлердеги аскер трибуналдары, аскер абалдарын жарыялоо, райондордогу аскердик аракеттер жөнүндөгү жоболорду бекитүү жөнүндөгү» жарлыктары саналат.

Бул документтерге ылайык согуш абалы жарыялангандан баштап, мамлекеттик бийлик органдарынын бардык функциялары коомдук тартип менен мамлекеттик коопсуздукту камсыз кылуу аскердик фронт кеңешине, армия, аскер округдарына, ал эми аскер округдары жок жерлерде – аскер бирикмелеринин жогорку кол башчысына милдеттендирилген.

Иштердин караштуулугу аныкталып, аскер трибуналдарынын ыйгарым укуктары бир кыйла кеңейген. Мындан сырткары, кол башчылык зарыл деп тапса, аскер бийликтерине алып сатардык, зөкүрдүк, союздук республикалардын Кылмыш кодекси менен каралган иштерди аскер трибуналына иликтөөгө жиберүү укугу берилген.

Улуу Ата Мекендик согуш мезгилинде аскер трибуналына фронтто гана эмес, тылда да бир кыйла оор кылмыштардын түрү менен күрөшүү милдети ыйгарылган: аскер өнөр жай ишканаларынан өзүм билемдик менен кетип калуу, аскер ишин үйрөнүү милдетинен качкандар, аскердик каттоо эрежесин бузгандар жана башкалар.

Согуштун биринчи жылдарында Кыргызстандагы эл сотторунун 76 участкасы, республиканын Жогорку Соту менен 5 облустук сот иштеген. 1942-жылы Фрунзе гарнизондук аскер трибуналы уюшулган.

Айрым райондук сотторго кайрылгандардын саны көбөйгөнүнө, ошол эле учурда аймактардын чачкын, тоолуу келгендигине байланыштуу Элкомюст бул райондорго кошумча эл сотторунун ордун түзүү маселесин чечип, 10 участкасы ачылган.

Айрым райондордун бириктирилгенине байланыштуу жаңы райондорго эл соттору ачылган. 1944-жылдын 1-июлунда республикада эл сотторунун 90 участкасы иштеген. Элкомюст менен облустук кеңешинин алдындагы 6 башкармалык органы административдик башкаруу функциясын аткарган.

Эл судьяларын, эл арачыларын шайлоо согушка байланыштуу өткөрүлгөн эмес. Согушка чейин шайланган эл сотторунун ыйгарым укуктарынын мөөнөтү бүтсө да узартылып турган. Жаңыдан уюшулган участканын судьялары мурдагыдай эле тартип менен шайланышкан.

Согуштун алгачкы эле күндөрү сот кызматкерлеринин дээрлиги Советтик Армиянын катарына чакырылган, ушул себептен сот кызматкерлеринин курамында аялдардын саны бир нече эсеге көбөйгөн (Жогорку Сотто – 40%, облустук соттун мүчөлөрүн – 33% жана элдик судьяларды – 39% аялдар түзгөн).

Согуш бүткөндөн кийин ал мезгилдин шарттарынын негизинде кабыл алынган кээ бир мыйзамдар жана ченемдик актылар жокко чыгарылган же өзгөртүлгөн.

Өлүм жазасы 25 жылдык мөөнөттөгү эмгектүзөтүү абагында өтөөгө алмаштырылган, бирок буга шпиондор, жардыруучу-диверсанттар, ошондой эле

оордотуучу жагдайларда атайын адам өлтүргөндөрдөн башкалары кирген эмес. СССРдин Ички иштер министрлигинин (ИИМ) аскер трибуналдары жоюлган¹.

1948-жылы республикада 94 элдик судья жана 6 005 эл арачылары шайланган. 1953-жылы темир жол, суу унааларынын тилкелик соттору кошулуп, бирдиктүү унаалык соттор уюшулган.

1956-жылы СССРдин Юстиция министрлиги жоюлган. Анын союздук республикалардын сот мекемелерине жана юстиция органдарына жетекчилик кылуу милдети союздук республикалардын юстиция министрлигине жүктөлгөн.

Крайлык, облустук сотторго эл сотторунун ишине текшерүү жүргүзүп, алардын бардык ишмердүүлүгүнө көзөмөлдү жүзөгө ашыруу укугун берген. Ушуну менен эл депутаттарынын крайлык, облустук кеңешинин алдындагы союздук республикалардын юстиция министрлигинин башкармалыгын жойгон.

Крайлык, облустук сотторго мамлекеттик нотариалдык мекемелерге жетекчилик кылуу милдети ыйгарылган, сот аткаруучулар эл судьялары тарабынан бекитилген.

Кыргыз ССРинде ушул мезгилде иштеп жаткан эл депутаттарынын облустук кеңешинин алдындагы Юстиция министрлигинин 5 башкармалыгы жоюлуп, алардын башкаруу функциялары облустук сотко өткөрүлгөн.

1957-жылы унаалык соттор жоюлуп, аларга караштуу иштерди союздук республикалардын Жогорку сотторуна иштердин караштуулугуна жараша бөлүнүп берилген. Ошол жылы «СССРдин Жогорку Соту жөнүндө» Жобо бекитилип, анда союздук республикалардын сот органдарынын укугун бир кыйла эсеге кеңейткендиги белгиленген. СССРдин Жогорку Сотунун курамына СССР Жогорку Сотунун Пленумунун ишине катышчу, сот ишмердүүлүгүндөгү мыйзамдарды колдонуу маселелери боюнча сотторго жетектөөчү түшүндүрмөлөрдү берүүчү Союздук республикалардын Жогорку Сотунун төрагалары кирген.

1960-жылдары бир нече мыйзамдар кабыл алынган, анын ичинде СССРдин жана союздук республикалардын жарандык мыйзамдарынын негиздери жана СССРдин жана союздук республикалардын жарандык сот өндүрүшүнүн негиздери (1961), СССРдин жана союздук республикалардын нике жана үй-бүлө жөнүндө мыйзамдары (1968).

Булар менен бирге Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасында Сот түзүлүшү жөнүндөгү мыйзамы, Кылмыш-жаза жана Кылмыш процесстик кодекси, Жарандык жана Жарандык процесстик кодекстери, ошондой эле Нике жана үй-бүлө жөнүндөгү кодекси иштелип чыгып, кабыл алынган.

«Сот түзүлүшү жөнүндөгү» Мыйзам менен жана «Эл сотторун шайлоо жөнүндөгү» жобо боюн-

¹ www.jogorku.sot.kg/ky/jogorky - sot/jogorky sot/taryh. Жогорку сотунун тарыхы КРнын Жогорку соту.

ча шайлоого сот органынын аймагында жашаган

Ал эми элдик сотко талапкерди коюу укугу коомдук уюмдар, эмгекчи коомчулугу жана жумушчу, дыйкан, кызматкерлердин жалпы жыйынына берилген. Мыйзамда эл судьяларынын шайлоочулар алдында отчет берүүсү гана көрсөтүлбөстөн, ошондой эле облустук соттун судьялары – облустук кеңешине, Жогорку Соттун судьялары – Жогорку Кеңешине, ал эми сессиялардын ортосунда – Жогорку Кеңештин Президиумунун алдыларында отчет берүүлөрү белгиленген.

Шайлоочулардын же шайлоо органдарынын эл судьяларын, эл арачыларын мөөнөтүнөн мурда кайрадан чакыртып алуу же аларга карата чыккан соттук өкүмдүн негизинде кызматынан бошотуу тартиби сакталган.

Облустук сот төрагадан, анын орун басарларынан, сот мүчөлөрү жана эл арачыларынан туруп, жарандык иштер боюнча – сот коллегиясы, кылмыш иштери боюнча – сот коллегиясы жана Президиумдун курамында иш алып барган. Президиум төрагадан, анын орун басары, жана облустук кеңешинин аткаруу комитети санын аныктаган соттун мүчөлөрүнөн турган.

Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасынын Жогорку Сот органы катары Кыргыз ССРинин Жогорку Соту саналган, анын судьялары Жогорку Кеңеш тарабынан 5 жылдык мөөнөткө шайланган.¹

1959-жылы Кыргыз ССРинин Юстиция министрлиги жоюлуп, облустук жана эл сотторунун ишин текшерип, көзөмөл жүргүзүү, ошондой эле республика боюнча сот статистикасын алып баруу милдети Жогорку Сотко жүктөлгөн. Башкача айтканда, Жогорку Сотко облустук жана эл соттору менен нотариалдык мекемелерге карата уюштуруу-башкаруу функциялары жүктөлгөн.

1967-жылы республиканын Жогорку Сотунун алдында коомдук башталыштагы сот кызматкерлери жана илимпоз юристтерден турган Илимий-консультациялык кеңеши түзүлгөн. Ал кеңешме орган деп саналып, анда сот тажрыйбасын жалпылоо менен өздөштүрүү натыйжаларында пайда болгон юридикалык татаал маселелер талкууланып, Жогорку Соттун Пленумуна даярдалган материалдар каралган. Илимий-консультациялык кеңештин мүчөлөрү

калктын бардыгы катышууга укуктуу болушкан.

Жогорку Сот тарабынан иштелип чыккан методикалык көрсөтмө, китептер жана башка басылмаларды талкуулоо менен соттук тажрыйбаны жалпылоого катышчу. Кеңештин ишин анын мүчөлөрүнүн жалпы жыйналышында шайланган илимий катчы менен төрагасы уюштурган.

1970-жылдары Жогорку Соттун курамы бир аз өзгөрүп, ыйгарым укугу кеңейген. Жогорку Сот Төрагадан, анын 2 орун басары, сот мүчөлөрү, ошондой эле 2 эл арачыларынан туруп:

- жарандык иштер боюнча сот коллегиясы;
- кылмыш иштери боюнча сот коллегиясы;
- Жогорку Соттун Президиуму;
- Жогорку Соттун Пленуму менен иш алып

барган.

1979-жылдын аягында Фрунзе шаардык соту түзүлгөн. 1981-жылы «Кыргыз ССРнин райондук (шаардык) элдик сотторунун элдик судьяларын жана эл арачыларын чакыртып алуу жөнүндөгү» жарлык кабыл алынган. Ага ылайык элдик судья, элдик арачы аларга берилген ишенимди актабай же элдик судьянын бийик наамына татыктуу эмес иш-аракеттерди жасап, наамдарын булгаган жосундары үчүн өздөрүнүн шайлоочулары аркылуу ээлеп турган кызматтык орундарынан кайра чакырылары белгиленген.

Бул укукка коомдук уюмдар, эмгек жамааттары ээ болгон, алардын чечимдери райондук жана шаардык эл депутаттарынын аткаруу комитеттерине каралууга жөнөтүлчү.

1990-жылдары Кыргыз ССРинин сот тутумун республиканын Жогорку Соту, облустук соттору, Фрунзе шаардык соту, Аскер соту, райондук (шаардык) элдик соттору түзгөн.²

Адабияттар:

1. Ганиев Т.И. Судебная власть в Кыргызской Республике: понятие, сущность, генезис развития, организационно-правовые основы и принципы осуществления (1864 – 2002 г.) Бишкек, 2004 г.
2. Нурбеков К.А. История государство и право КССР – ч.2. Фрунзе, 1970 г.
3. Тургунбеков Р. Становление и развитие суверенного государства киргизского народа. Фрунзе, 1969 г.
4. www.jogorku.sot.kg/ky/jogorku – sot/jogorku sot/taryh. Жогорку сотунун тарыхы КРнын Жогорку соту.

¹ К.А.Нурбеков. История государство и право КССР ч.2. Фрунзе, 1970 г.

² Т.И. Ганиев. Судебная власть в Кыргызской Республике: понятие, сущность, генезис развития, организационно-правовые основы и принципы осуществления (1864 – 2002 г.) Бишкек, 2004 г.

Рецензент:

кандидат юридических наук Тайлакова С.Дж.